

REFERÁTUM :

SZTÁLIN NYELVTUDOMÁNYI CIKKEI ÉS A TÖRTÉNETTUDOMÁNY*

MOLNÁR ERIK akadémikus

Sztálin elvtárs nyelv tudományi cikkei hatalmas érdeklődést váltottak ki nemcsak a Szovjetunióban, hanem a népi demokrácia országaiban is. És ez magától értetődik. Sztálin elvtársban a világ dolgozói nemcsak a nagy vezért tisztelik, aki hasonlíthatatlan bölcsességgel irányítja küzdelmünket a kommunizmus ügyéért. Az ő alakjában a szó-szoros értelmében testet ölt az elmélet és a gyakorlat egysége. Azért képes a világ dolgozóit győzelemről-győzelemre vezetni, mert a gyakorlat harcaiban a marxizmus-leninizmus elméletére támaszkodik, amelynek legnagyobb ma élő képviselője. És Sztálin elvtárs a *teremtő* marxizmus képviselője, amely nem holt dogmák gyűjteménye, hanem szüntelenül továbbfejlődik, a legszorosabb kapcsolatban a továbbfejlődő gyakorlattal, melynek tapasztalatait egyre magasabb fokon általánosítja. Sztálin elvtárs nem szokta önmagát megismételni. Az ő elméleti állásfoglalásai mindig újat nyújtanak, megtermékenyítik az elméletet és a gyakorlatot és hatalmas lökést adnak mindkettő fejlődésének.

Sztálin elvtárs ezúttal, nyelv tudományi cikkeivel, nem kevesebbet tett, minthogy megteremtette a nyelv tudomány szilárd alapját és ezenfelül még új megvilágításba is helyezte a történeti elmélet egy sor alapvetően fontos kérdését.

Nem tekintem itt feladatommak, hogy a cikkeket, melyek könyvalakban magyar nyelven is megjelentek, tartalmi szempontból ismertessem. S nem rám, hanem a nyelv tudomány szakértőire várom azokat a feladatokat, hogy a magyar nyelv tudomány problémáit azon az elméleti alapon, amelyet a marxizmus-leninizmus nagy mestere lerakott, először felvázolják, azután pedig meg is oldják. Ezt a célt Németh Gyula kartársam előadása szolgálta, s ehhez kívánt hozzájárulni a többi nyelv tudományi előadás is. Előadásom két célt tűz maga elé. Az egyik : levonni a sztálini nyelvelméletről néhány következtetést, amelyek a történeti elmélet és a történettudomány számára önként adódnak. A másik : rámutatni azoknak a tételnek kiemelkedő jelentőségére, amelyekkel Sztálin elvtárs nyelv tudományi cikkeiben a dialektikus és a törté-

*A szerző a szöveg befejező részét az eredeti előadáshoz képest kibővítette. (A szerk.)

nelmi materializmust a marxista nyelvelmélet megteremtésén kívül is gazdagította.

Azt hiszem, nem szükséges különösebben hangsúlyozni, hogy a történettudomány mennyire rá van utalva a nyelvi jelenségek ismeretére. A nyelv szavainak fejlődése a nép történetét fejezi ki. Az őstörténet megállapításait jelentős mértékben a nyelvtudomány eredményeire alapítja. A népek harca kifejeződik nyelveik harcában, amint békés együttélésük nyelveik békés kölcsönhatásában. Ilyen körülmények között a nyelvtudomány eredményei elkerülhetetlenül visszahatnak a történettudomány eredményeire, s ha a nyelvtudomány helytelen elméleti alapokon nyugszik, meghatározott területeken a történeti kutatást is helytelen irányokba tereli. Elkerülhetetlen volt tehát, hogy Marr hamis nyelvelmélete a történettudományt hátrányosan ne befolyásolja. De ez a hatás szerencsére korlátozott maradt. Korlátolt először annyiban, hogy a történettudomány Marrnak csak egyes tételeit vette át. Korlátolt másodszer annyiban, hogy Marr befolyása alá lényegileg csak a történettudomány egy meghatározott ága, az etnogenetika került, mely a népek kialakulásával foglalkozik.

Ez persze nem véletlenül mult. Voltak Marrnak egyes tételei, melyek közvetlen és kiáltó ellentétben állottak a tényekkel és a marxizmus elemi tanításaival. Marrnak azt a tételét, hogy a nyelv, mint osztálynyelv keletkezett, egyetlen marxista sem fogadhatta el, amikor nyilvánvaló volt, hogy a nyelv, mint hangnyelv, jóval az osztályok kialakulása előtt, még az ősközösségi társadalomban létrejött — sőt, mint Sztálin elvtárs hangsúlyozza, az emberrélevés, az emberi társadalom előfeltételének kell tekinteni.

Az sem volt véletlen, hogy a marrizmus éppen az etnogenetika területén aratott sikereket. A nyelvek forradalmi megújulását a történet világosságában kimutatni sehogyan sem lehetett. A hamis tanítás visszahúzódott tehát az az etnogenetikába, s ezzel az őstörténet homályába, vagy a korai történet félhomályába. S itt azután a nyelv, mint felépítmény vulgár-materialista tanítása burjánzásnak is indult, logikus következményeivel, a nyelv osztályjellegéről és a robbanásszerű, stadiális fejlődésről szóló tanításokkal együtt.

Sztálin elvtársnak a kérdés minden oldalát figyelembe vevő és kimerítő állásfoglalása egyszersemindenkorra megsemmisítette Marr hamis tételeit. Az a sztálini tanítás, hogy a nyelv nem tartozik a felépítményhez, de nem tartozik az alaphoz sem, hanem mindkét kategóriától különböző, különleges, társadalmi jelenség, a nyelvelmélet megdönthetetlenül szilárd alapjává vált.

Marr elméleti tételeiből kő kövön nem maradt. Világos persze, hogy Marr vulgármaterialista elméletétől az út nem visszafelé, a burzsoá összehasonlító történeti módszer egyszerű feltámasztása felé vezet, ha ez még mindig jobb is, mint Marr idealista négyelemes analízise, s ha a nyelvi rokonság tanulmányozása a nyelvtudománynak nagy hasznára is lehet — ahogy mindezt Sztálin elvtárs megállapította. Az út Marr vulgármaterialista elméletétől előre vezet, a dialek-

tikus materialista nyelvelmélethez, amelynek alapjait Sztálin elvtárs egyszer-smindenkorra lerakta. S a dialektikus materialista nyelvelméletnek egyik legfontosabb tétele az, hogy : »A nyelv a társadalom keletkezésével és fejlődésével együtt keletkezik és fejlődik.« S »ezért a nyelvet és fejlődési törvényeit csak abban az esetben lehet megérteni, ha a legszorosabb kapcsolatban tanulmányozzuk a társadalom történetével — annak a népnek a történetével, amelyé a tanulmányozott nyelv és amely ennek a nyelvnek alkotója és hordozója« (21. old.).

Sztálin elvtárs felállította a nyelvfejlődés alaptörvényét is. Ez alapjában megfelel az általános dialektikus fejlődéstörvénynek, amennyiben egy meghatározott nyelv is a szakadatlan mozgás és változás, szakadatlan megújulás és fejlődés állapotában van, ahol a jelentéktelen és rejtett mennyiségi változások nyílt változásokba, minőségi változásokba mennek át. De a nyelvfejlődés alaptörvénye az általános dialektikus fejlődéstörvénytől annyiban mégis eltér, hogy »az átmenet a nyelv egyik minőségéből egy másik minőségbe nem robbanás útján, nem a régi egycsapásra történő megsemmisítése és az új felépítése útján megy végbe, hanem az új minőségnek, az új nyelvszerkezet elemeinek fokozatos és hosszas felhalmozódása útján, a régi minőség elemeinek fokozatos elhalála útján« (25. old.), miközben »ami az alapvető szókincset illeti, ez alapjában megmarad« (23. old.), »s még inkább megmaradnak a nyelvtani szerkezet alapjai« (24. old.). Ennek megfelelően a nyelv fejlődése és minőségi megváltozása »nem a létező nyelv megsemmisítése és egy új nyelv felépítése útján történik, hanem a létező nyelv alapelemeinek kifejlesztése és tökéletesítése útján« (25. old.).

Mai nyelveink hosszú fejlődésen s ennek megfelelően többrendbeli minőségi változáson mentek át. »Fel kell tenni — mondja Sztálin elvtárs —, hogy a mai nyelv elemei még az őskorban, a rabszolgaság előtt jöttek létre« (24. old.). Tudjuk, hogy ez a tétel a magyar nyelvre is érvényes. S ezen nem változtat az, hogy a magyar nyelv, éppúgy, mint a többi nyelv, ősalapota óta különböző nyelvekkel kereszteződött. Nem változtat pedig azért, mert — újból Sztálin elvtársat idézem — »a kereszteződésnél az egyik nyelv rendszerint győztesen kerül ki, megőrzi nyelvtani szerkezetét, megőrzi alapvető szókincsét és saját fejlődésének belső törvényei szerint fejlődik tovább, ezzel szemben a másik nyelv fokozatosan elveszti minőségét és fokozatosan elhal« (27. old.). Eszerint a mai nyelvek, minden kereszteződés ellenére, ősalapotuktól kezdve általában egyenes vonalban fejlődtek, úgy azonban, hogy különböző minőségi változásokon mentek át.

Melyek most már e különböző minőségek, vagyis milyen különböző minőségi formákat öltöttek fel a mai nyelvek fejlődésük folyamán? Ami a fejlődést illeti — mondja Sztálin elvtárs —, ez »a nemzetiségi nyelvektől a törzsi nyelvekhez, a törzsi nyelvektől a népek nyelvéhez, a népek nyelvétől a nemzeti nyelvekhez« vezetett (12. old.). S ezzel konkretizálja Sztálin elvtárs azt a tételt,

hogy »a nyelv a társadalom keletkezésével és fejlődésével együtt keletkezik és fejlődik«. És itt további betekintést nyerünk a nyelvfejlődés törvényszerűségeibe.

»A nyelvet nem ez vagy az az alap, nem a régi vagy az új alap hozza létre egy adott társadalmon belül, hanem századok folyamán a társadalom történetének és az alapok történetének egész menete« (8. old.). De a *társadalom* történetének, az *alapok* történetének menete hozza létre, a *társadalom* történetének, az *alapok* történetének menete fejleszti egyik minőségből a másikba, s ezek a minőségek a társadalom nemzeti, vagy törzsi, vagy népi, vagy nemzeti szervezetével függenek össze.

A társadalmi szervezet megnevezett formái pedig meghatározott gazdasági társadalmi alakzatokon alapulnak. A nemzetiség és a törzs az ősközösségi alakzat formái. Az anyai nemzetiség matrilocális alakban az ősközösségi alakzat *szilárd* formája. Az apai nemzetiségek kapcsolata a törzsben az ősközösségi alakzat *bomlásnak induló* formája.

Mit kell azonban népen értenünk? Sztálin elvtárs a népeket a rabszolgakor és a középkor birodalmaival kapcsolatban említi, amelyek »a maguk életét élő és saját nyelvükön beszélő törzsek és népek konglomerátumai voltak« (12—13. old.). A nép a törzsnél magasabbrendű s ugyanakkor a nemzetenél alacsonyabbrendű kategória. Mikor lép a törzs helyébe a nép? Sztálin elvtárs Szanzsejvnek adott válaszában (Mell. 2. old.) olyan népekről beszél, amelyek államilag széjjelhullanak, amelyek tehát államszervezetben éltek. Összevetve ezt az előbbiekkal, a nép a törzsek egyesüléséből keletkezik, azon a fokon, amelyen megjelenik az állam s vele a rabszolga- vagy feudális osztálytársadalom. Ez egyezik egyébként a szovjet tudományos irodalom szóhasználatával is. Eszerint a nép az a bonyolultabb közösségi forma, amely a rabszolga- vagy feudális társadalom és állam keletkezésének korszakában jön létre.

A nép tehát — a szó etnikai értelmében — olyan közösségi forma, amely két gazdasági társadalmi alakzatnak, a rabszolga és a feudális alakzatnak felel meg. Ami végül a nemzetet illeti, itt probléma nincs. A nemzet ugyancsak két gazdasági társadalmi alakzat, a burzsoá és a szocialista alakzat közösségi formája. »A kapitalizmus megjelenésével, a hűbéri széttagoltság felszámolásával és a nemzeti piac kialakulásával kapcsolatban a népek nemzetekké fejlődtek, a népek nyelvei pedig nemzeti nyelvekké« — mondja Sztálin elvtárs (13. old.). A szocialista nemzetek fogalmát pedig, amelyek a Szovjetunióban »a régi burzsoá nemzetek alapján azután fejlődtek és alakultak ki, hogy Oroszországban megdöntötték a kapitalizmust«¹, s most vannak fejlődőben a népi demokrácia országában, Sztálin elvtárs már régen kidolgozta.

A nyelvi minőségek tehát meghatározott gazdasági társadalmi alakzatoknak, tehát meghatározott alapoknak felelnek meg. Ez nem jelenti azt, hogy robbanásszerűen jelennek meg, még ha az új alap fejlődését robbanásszerű

¹ Sztálin: Művei XI. k. (Szikra), 1950. 369. old.

jelenségek kísérik is. Az új nyelvi minőség mindig az új elemek fokozatos és hosszas felhalmozódása útján jön létre. A francia nemzeti nyelv fokozatosan kialakult, jóval a francia burzsoá forradalom előtt, és »a francia nyelv nyelvtani szerkezete és alapvető szókincse... nemcsak, hogy nem enyészett el a francia burzsoá forradalom idején, hanem lényeges változások nélkül megmaradt« (26. old.). Azt sem jelenti, hogy az új nyelvi minőség az új gazdasági alap következményeként jelenik meg. Amint a nyelv egyáltalában, úgy az új nyelvi minőség is »a közös munkát az emberi tevékenység minden területén« szolgálja, »a termelés területén éppúgy, mint a gazdasági viszonyok területén, a politika területén éppúgy, mint a kultúra területén, a társadalmi életben éppúgy, mint a mindennapi életben« (34. old.). Annyit jelent azonban, hogy bár magát a nyelvet, annak szerkezetét nem tekinthetjük egy bizonyos korszak vagy alap termékének, ugyanazon nyelv különböző minőségei mégis összefüggenek a társadalmi fejlődés meghatározott korszakaival, amelyeket alapvetően a társadalom adott gazdasági alakzata határoz meg. Az összefüggés azonban olyan természetű, hogy egy társadalmi korszaknak vagy alapnak több nyelvi minőség és több társadalmi korszaknak vagy alapnak egy nyelvi minőség felelhet meg. Az azután már a nyelvtudomány feladata, hogy az egyes nyelvi minőségek és a nyelv minőségei fejlődésének fogalmait nyelvészeti tartalommal kitöltse.

Milyen szerepet játszanak a nyelvfejlődésben az integráció és a differenciáció úgynevezett törvényei? Mint ismeretes, Marr és hívei a nyelvi s egyáltalában az etnikai fejlődés alaptörvényének az integrációt tartották, szemben az összehasonlító iskola felfogásával, mely a nyelvfejlődés alaptörvényét a differenciációban látta.

Az integrációt és a differenciációt egy burzsoá irányzat, Spencer mechanikai szociológiai rendszere tekintette a fejlődés alaptörvényének. A mechanikai szemlélet mindkettőt lényegileg mennyiségi változásnak fogja fel, s a valódi minőségi változást nem ismeri. Az integrációnál a részek egészévé tömörülnek, a differenciációnál az egész részekre szakad, de a részek és az egész minőségüket eközben megtartják. Itt tehát a vulgáris evolúciós elmélet egyik változatával állunk szemben, amely a fejlődésben csak mennyiségi változást lát, s a fejlődés döntő csomópontjait, a minőségi változásokat nem ismeri el.

Emellett az integráció vagy a differenciáció nem alkalmas a fejlődés egyértelmű meghatározására sem, mert a valóságban összefonódnak egymással. Már Lenin rámutatott arra², hogy a jobbagység megszüntetése a társadalmat gazdaságilag differenciálta, jogilag azonban integrálta. Hasonló jelenséggel az etnikai fejlődésben is találkozunk. A szlávok például a VI. századtól kezdve feldarabolódtak, tehát differenciálódtak, de ugyanakkor a részek kereszteztek is egymással, tehát integrálódtak.

A nyelvfejlődésnek sem a differenciáció, sem az integráció nem alaptörvénye. A nyelvfejlődés alaptörvénye a dialektikus fejlődéstörvény, abban a

² Lenin: Művei I. k. (Szikra,) 1951. 437. old.

módosult alakjában, amelynél a mennyiségi változások *fokozatos felhalmozódása* vezet minőségi változásokra. Ezt a fejlődést eddig legfeljebb alárendelten és esetlegesen kísérték azok a jelenségek, amelyeket az integráció vagy a differenciáció néven szoktak összefoglalni. Sztálin elvtárs is beszél például arról, hogy a balkáni nyelvek fejlődésében a török hódítás idejében »voltak „integrációk“ is, „differenciációk“ is, de a balkáni nyelvek mindezt elviselték és túléltek« (24. old.).

A balkáni nyelvek nyelvtani szerkezete és alapvető szókincese az »integrációk« ellenére is alapjában megmaradt, úgy hogy a török hatás e nyelveket minőségileg nem változtatta meg. S az eddigi nyelvi fejlődést, a fejlődés alapvonalát nézve, éppen az ú. n. integráció hiánya jellemzi, az jellemzi, hogy a törzsi nyelvek a közbejött kereszteződések ellenére is, rendszerint lényegüket megtartva fejlődtek népi, majd nemzeti nyelvekké. Ez a helyzet csak a jövőben fog megváltozni, »a szocializmus világméretű győzelme idején, amikor a szocializmus meg fog erősödni és életformává válik.« Ekkor »a nemzeti nyelvek elkerülhetetlenül egy közös nyelvvé fognak összeolvadni« (Mell. 8. old.). S ekkor, ha úgy tetszik, beszélhetünk majd arról, hogy a nemzetközi nyelv új minőségét »integráció« teremtette meg, de ez sem robbanásszerűen, hanem fokozatosan fog lejátszódni.

Az ellenkező folyamatot, az ú. n. differenciációt, Sztálin elvtárs a multa nézve részletesebben is kifejti. Előfordul, mondja, hogy »egy olyan nép egységes nyelve, mely a fejlődés szükséges gazdasági feltételeinek hiánya következtében még nem vált nemzetté, tönkremegy, annak következtében, hogy ez a nép államilag széthullik«. Ilyenkor »a helyi nyelvjárások, amelyek még nem őrlődtek fel az egységes nyelvben, felvirulnak és alapot adnak egyes önálló nyelvek kialakulásához« (Mell. 2. old.). De ha az ilyesmi elő is fordulhat, a nyelvi fejlődés alapvonalát, amely minőségi változásokra vezet, a differenciáció nem magyarázza meg. A törzsi nyelvnem azért fejlődik a népi nyelv magasabb minőségi színvonalára, mert tegyük fel, differenciálódott. A törzsi nyelv azért fejlődik a népi nyelv magasabb minőségi színvonalára, mert a törzsi vagy esetleg differenciálódott darabjai más törzsekkel együtt meghatározott *társadalmi fejlődésen* mennek át. S ha a nemzeti nyelv kifejlődését nézzük, a differenciáció ennél semmi szerepet nem játszik. A nemzeti nyelv a népi nyelvből nem a nyelvjárások eltávolodása útján fejlődik ki, hanem rendszerint úgy, hogy a népi nyelv valamennyi nyelvjárása egyetlen nyelvjárásba olvad be.

Azt lehetne erre mondani, hogy az összehasonlító iskola a differenciációval nem a kialakult nyelvek fejlődését, hanem a nyelvek kialakulását akarja magyarázni. S tény, hogy a differenciációs elmélet nem is vállalkozhatik a nyelvfejlődés megmagyarázására, egyszerűen azért nem, mert mint vulgáris evolúciós elmélet, nem ismeri a nyelvek valódi minőségi fejlődését. Erről az állásponttól, ha azt logikusan kerestülvisszük, a magyar nyelvet *minőségileg* változatlanak kellene tekinteni, mióta az ú. n. ugor ősnyelvből differenciáció útján kialakult.

«ő»t minőségét ma is az határozná meg, hogy valamikor állítólag a finnugor ősnyelvből szakadt ki. Ez annyit jelent, hogy a differenciációs elmélet lényege az ősnyelvelmélet, mely a mai nyelvek kialakulását néhány ősnyelv, vagy ha úgy tetszik, alapnyelv többszörös differenciálódására vezeti vissza. Másszóval az összehasonlító iskola szerint az őskort a nyelvi egyszerűség jellemezte, míg a mai kort a nyelvi sokféleség jellemzi.

Ez azonban kiáltó ellentétben áll azzal a ténnyel, hogy »a nyelv a társadalom keletkezésével és fejlődésével együtt keletkezik és fejlődik«. Az őskorban rengeteg apró társadalmat kell feltételeznünk, melyek egymással alig állottak kapcsolatban, s így közöttük nyelvi közösség sem alakulhatott ki. Az őskorban tehát az emberi társadalom szétforgácsoltsága következtében nyelvi sokféleség uralkodott. S a társadalom fejlődése ebből a szempontból abban állott, hogy a sok apró társadalom előbb politikailag, azután gazdaságilag is, végül csak gazdaságilag mind nagyobb egységekbe olvadt össze.

A nemzetség helyébe a törzs lépett, mely a nemzetségeket elsősorban politikailag foglalta össze, majd több törzsből nép keletkezett, amely elsősorban még mindig politikai alakulat volt. A népet a burzsoá nemzet követte, amely már gazdaságilag is egységet alkotott. S a burzsoá nemzetek a világpiacon gazdasági egységbe kezdtek összeolvadni, de ezt nem politikai egységülésük, hanem politikai ellentéteik növekedése kísérte, amely az imperializmus korában végsőkig kiélesedett. Az egész fejlődés végülis a szocializmus világgyőzelméhez vezet, amely szorosra fűzi a világ gazdasági egységét, a nemzetek politikai ellentéteit megszünteti, s végül a nemzeti formákat is felszámolja.

A gazdasági és politikai egységülést etnikai-nyelvi egységülés kísérte. A különböző nemzetségi nyelvek helyébe egységes törzsi nyelv, a különböző törzsi nyelvek helyébe egységes népi nyelv, a különböző népi nyelvjárások helyébe egységes nemzeti nyelv lépett, s a szocializmus világgyőzelmével »a nemzeti nyelvek elkerülhetetlenül egy közös nyelvvé fognak összeolvadni«.

Ebből a szempontból tehát a fejlődés abban áll, hogy a kezdeti nyelvi sokféleség fokozatosan csökken, végül pedig nyelvi egységbe megy át. S itt azután, ha úgy tetszik, beszélhetünk — nem differenciálódási folyamatról, mint az összehasonlító iskola teszi, hanem éppen ellenkezőleg — integrációs folyamatról. (Marx és Engels ugyan a »Német ideológiá«-ban koncentrációs folyamatról beszélnek.) De ezt a folyamatot, amely nem más, mint az *egész emberiség* nyelvi fejlődése, az emberiség nyelvi szerkezetének megváltozása, élesen meg kell különböztetni a mai nemzeti nyelvek fejlődéstörténetétől. Ha az egész emberiség nyelvi fejlődését a növekvő integrálódással jellemezhetjük, úgy a ma élő nemzeti nyelvek történeti fejlődését eddig, mint láttuk, éppen az integrálódás hiánya jellemzi. S az integrálódás persze az emberiség nyelvi fejlődésében is csak a fejlődés főirányát képviseli, ugyanakkor azonban összefonódik alárendelt differenciálódási folyamatokkal. A nagyorosz, az ukrán és a fehérorosz népi nyelvek pl. az ó-orosz népi nyelvből differenciálódtak.

A sztálini nyelvelmélet megvilágításában így kell értelmeznünk az integráció és a differenciáció nyelvészeti fogalmait, amelyek a nyelvtudomány vitáiban oly nagy szerepet játszottak. A tulajdonképpeni nyelvfejlődésben szerepük eddig esetleges és alárendelt volt. Nagyobb szerephez jutnak, ha az egész emberiség nyelvi fejlődését vizsgáljuk, de itt meg csupán etnikai visszatükröződései azoknak az alapvető gazdasági-politikai folyamatoknak, melyek az emberiséget, időközi visszaesések ellenére is, fokozatosan egységesítik.

Sztálin elvtárs szembeállítja osztályszempontból a nemzeti kultúrát a nemzeti nyelvvel. »A kapitalizmusban két kultúra létezik — burzsoá- és proletárkultúra« (18. old.), de »a nemzeti nyelv a burzsoákultúrát is, a szocialista kultúrát is szolgálhatja«. (20. old.). Vagyis, míg a nyelv az osztályok közös eszköze, a kultúra osztálykultúra.

Hogyan viszonylik ez a tétel ahhoz a közismert meghatározáshoz, amelyet Sztálin elvtárs a nemzetről adott? A meghatározás, amelyben a kultúra, mint az osztályok közös kultúrája jelenik meg, tudvalevőleg így szól: »A nemzet az emberek történelmileg kialakult tartós közössége, mely a nyelvnek, a területnek, a gazdasági életnek és a *kultúra közösségében* megnyilvánuló lelki alkatnak közössége alapján keletkezett«.³

A kérdésre Lenin a választ már régen megadta. »Minden nemzeti kultúrában két nemzeti kultúra van. Van a Puriskevicsek, Gucsokovok és Sztruvék nagyorosz kultúrája — de van egy másik nagyorosz kultúra is, amelyet Csernyisevszkij és Plehanov neve jellemez.«... »Minden nemzeti kultúrában megtalálhatók, ha fejletlen formában is, a demokratikus és szocialista kultúra *elemei*, mert minden *nemzetben* megtalálható a dolgozó és kizsákmányolt tömeg, melynek életfeltételei elkerülhetetlenül létrehozzák a demokratikus szocialista ideológiát. De *minden* nemzetben megtalálható a burzsoá kultúra is... s emellett nemcsak »elemek« alakjában, hanem az *uralkodó* kultúra alakjában.«⁴

A burzsoá társadalomban van tehát burzsoá- és van proletárkultúra, amelyek egymással harcban állanak. De a proletárkultúra csak elemeiben létezik — elemeihez tartoznak a demokratikus kultúr hagyományok is, — amivel szemben a burzsoákultúra a társadalom uralkodó kultúrája, amely a proletariátusra is kiterjed. Tehát a burzsoákultúra egyúttal az egész burzsoá nemzet közös kultúrája.

A proletariátus győzelme után a helyzet megváltozik. A proletariátus harca során a burzsoázia maradványai ellen, a proletárkultúra a burzsoákultúra fölé kerekedik, s a társadalom uralkodó kultúrájává válik, amivel szemben a burzsoákultúra csak egyes elemeiben marad fenn. Ezen a fokon már a proletárkultúra a szocialista nemzet közös kultúrája. A harc további menetében a burzsoázia maradványai elpusztulnak, s ezt követően megsemmisülnek a

³ Sztálin: Művei II. k. (Szikra) 1949. 321. old. (Kiemelés tőlem. — M. E.)

⁴ Lenin: Művei XX. k. (Oroszul.) 16., ill. 8. old.

burzsoákultúra maradványai is. Ezzel a kultúra kettősége megszűnik, s a proletárkultúra a szocialista nemzet egyetlen kultúrájává válik.

Térjünk most át a történelmi materializmus általános kérdéseire. Itt azzal kell kezdeni, hogy Sztálin elvtárs, mint már korábbi munkáiban, ezúttal is pontosabbá tette a történelmi materializmus alapfogalmait. Erre azért volt szükség, mert mint ismeretes, Marx a történelmi materializmust rendszeresen nem fejtette ki s ezért nem határozta meg teljes pontossággal például a termelési erők, a termelési viszonyok és a termelési mód alapfogalmait. Marx termelési viszonyoknak néhol azokat a viszonyokat nevezi, amelyek az embereket a termelésben egymással fűzik össze. (»A politikai gazdaságtan bírálatához« híres előszava), másutt azonban kiterjeszti ezt a fogalmat azokra a viszonyokra is, amelyek az embereket a termelésben a *természettel* kapcsolják össze. (Így »A Tőke« III. kötetében.) Ami pedig a termelési mód fogalmát illeti, »A filozófia nyomora« egy helyét (II. fejezet, 1. §. 2. észrevétel) úgy is lehet pl. értelmezni, hogy a termelési erők nem tartoznak a termelési mód fogalma alá. »A Tőke« egy helyéből viszont (I. kötet, 10. old.) az következne, hogy a *termelési viszonyok* nem tartoznak e fogalom alá.

Sztálin elvtárs már »A dialektikus és a történelmi materializmusról« szóló klasszikus munkájában eloszlatta ezeket a bizonytalanságokat. A termelési viszonyok fogalmát az embereknek a termelés folyamán kialakuló egymáshoz való viszonyaira korlátozta; az embereknek az anyagi javak termelésére felhasznált természeti tárgyakhoz és erőkhöz való viszonyát a termelési erők fogalmával kapcsolta össze; és a termelési módot az így értelmezett termelési erők és termelési viszonyok egységének fogta fel.

Hová kapcsolódik azonban a termelésnek, az ember termelő tevékenységének fogalma? Sztálin elvtárs most erre a kérdésre is világos választ adott. Mint-hogy a termelési erők a termelés elemei, a termelés fogalma a termelési erők fogalmához kapcsolódik (10. old.), amelyekhez hozzátartoznak az emberek viszonyai a természethez a termelésben. Ezzel szemben a társadalom gazdasági alapja, »a társadalom gazdasági rendje a társadalom fejlődésének adott szakaszában« (6. old.) az embereknek a termelés folyamán kialakuló egymáshoz való viszonyait foglalja magában.

Így a termelés s ezzel a termelési technika világosan szembekerül az alappal, az emberek gazdasági viszonyaival s ezzel alapvető szociális viszonyaikkal. És ez a határozott megkülönböztetés azért fontos, mert amikor az adott termelési mód helyébe más, magasabbrendű termelési mód lép, a régi alap elenyészik, de a termelési erők fennmaradnak és az új termelési mód keretében továbbfejlődnek. A szocialista forradalom megsemmisíti a kapitalista alapot, de a kapitalista termelési erőket átveszi és továbbfejleszti. »A munkaeszközök — mondja Sztálin elvtárs — mintegy közömbösséget tanúsítanak az osztályok irányában és egyaránt szolgálhatják a társadalom különböző osztályait, a régieket éppúgy, mint az újakat« (34. old.).

Sztálin elvtársnak egy másik, rendkívül fontos megállapítását már érintettem akkor, amikor a nyelvi fejlődés törvényszerűségéről beszéltem. A nyelv az általános dialektikus törvény szerint fejlődik, de azzal az eltéréssel, hogy fejlődésében nem ismeri a robbanásszerű átmeneteket. Ez a megállapítás rendkívül fontos a dialektikus materializmus szempontjából, mert annyit jelent, hogy a dialektikus fejlődés fogalma nem foglalja magában szükségszerűen a robbanásszerű átmeneteket, hanem a fokozatos fejlődéssel is összeegyeztethető.

Azt is jelenti ez, hogy most már messzemenően korlátoznunk kell a robbanásszerű átmeneteket, az alulról jövő forradalmi átmenetek dialektikus törvényét? A legkevésbé sem. »Ez a törvény« — mondja Sztálin elvtárs, vagyis a robbanásszerű átmenetek törvénye — »kötelező arra a társadalomra, amely ellenséges osztályokra oszlik. De egyáltalán nem kötelező arra a társadalomra, amelyben nincsenek ellenséges osztályok« (26. old.). Az átmenet az osztálytársadalom egyik formájából másik formájába, s az osztálytársadalomból az osztály nélküli társadalomba, szükségképpen robbanásszerűen, alulról jövő forradalom útján játszódik le. De az átmenet a Szovjetunió mezőgazdaságában a burzsoá egyéni-paraszt rendről a szocialista kolhozrendszerre nem robbanás útján ment végbe, hanem fokozatos áttérés útján, amelyet felülről jövő forradalom valószínűleg a parasztság zömének támogatása mellett.

A dialektikus fejlődéstörvény tehát nemcsak a nyelvfejlődés területén jelenik meg módosult alakban, hanem az osztály nélküli, a szocialista társadalom fejlődésében is. És ezzel elérkeztünk Sztálin elvtársnak azokhoz a döntően fontos megállapításaihoz, amelyekből a szocialista fejlődés új, a kapitalista fejlődéstől eltérő törvényszerűségei bontakoznak ki.

Induljunk ki Sztálin elvtársnak ebből a megállapításából: »Az utóbbi harminc év folyamán Oroszországban megszűnt a régi kapitalista alap és új szocialista alap épült. Ennek megfelelően megszűnt a kapitalista alapon nyugvó felépítmény és létrejött az új felépítmény, mely megfelel a szocialista alapnak. Következésképpen a régi politikai, jogi és egyéb intézményeket új, szocialista intézmények váltották fel« (6. old.).

A szocialista alap tehát fokozatosan épült ki az utóbbi harminc év folyamán, vagyis a proletárforradalom győzelme után. A kapitalista és a szocialista fejlődés döntő különbségével már itt találkozunk. Ez a különbség abban áll, hogy, mint Sztálin elvtárs »A leninizmus kérdései«-ben kifejtette: »A polgári forradalom rendszeresen akkor kezdődik, amikor már megvannak a kapitalista rend többé-kevésbé kész formái, melyek még a nyílt forradalom előtt nőttek és értek meg a feudális társadalom ölében, ellenben a proletárforradalom kezdetén nincsenek vagy alig vannak meg a szocialista rend kész formái.«⁵

Ebből következik a másik különbség, amelyet Sztálin elvtárs az idézett helyen így foglal össze: »A polgári forradalom főfeladata az, hogy megragadja

⁵ Sztálin: A leninizmus kérdései. (Szikra), 1950. 141. old.

a hatalmat és összhangba hozza a már meglevő polgári gazdasági viszonyokkal, ellenben a proletárforradalom főfeladata, hogy miután a hatalmat megragadta, új szocialista gazdaságot építsen«. ⁶

Másszóval a kapitalista alap többé-kevésbé kiépült — és pedig »spontánul, öntudatlanul, az emberek akaratától függetlenül«⁷ — még a megelőző társadalmi alakzat, a feudális társadalom ölében, tehát a polgári forradalom előtt. S miután a kapitalista alap így többé-kevésbé elkészült, a polgári forradalom győzelme után *ráépül* a polgári állam felépítményi szervezete. Ezzel szemben a szocialista alap nem épül ki a megelőző társadalmi alakzat, a kapitalista társadalom ölében, tehát a proletárforradalom kezdetén még hiányzik. S itt a proletárforradalom győzelme után elsőnek a proletárállam felépítmény szervezete, a proletárdiktatúra jön létre, s a szocialista alapot ez építi ki azután *maga alá*.

Annnyit jelent ez, hogy a szocialista fejlődésnél a felépítményt nem az alap hozza létre? Egyáltalában nem. De annnyit jelent, hogy a kapitalista fejlődésnél a felépítményt az annak megfelelő kapitalista alap hozza létre. Ezzel szemben a szocialista fejlődésnél a felépítmény nem az ennek megfelelő szocialista alaphoz, hanem a megelőző kapitalista alap ellentmondásaiból, ezek forradalmi kirobbanásából keletkezik.

Az okozati összefüggés láncolatába azután, az alap kialakulása és az állam forradalmi létrejötte közé, bekapcsolódnak az eszmei erők is, és pedig mind a kapitalista, mind a szocialista fejlődésnél. »Az új termelőerők és a régi termelési viszonyok összeütközése alapján, a társadalom új gazdasági szükségletei alapján új társadalmi eszmék keletkeznek, az új eszmék megszervezik és mozgósítják a tömegeket, a tömegek új politikai hadsereggé tömörülnek, új forradalmi hatalmat teremtenek« — írja Sztálin elvtárs a Párttörténetben.⁸

Az államot tehát mind a kapitalista, mind a szocialista fejlődésnél *követlenül* az eszmei erők, illetve az általuk mozgósított, megszervezett néptömegek hozzák létre, a forradalmi Párt vezetése alatt. Így teljesíti az ideológiai felépítmény itt is azt a hivatását, hogy »politikai, jogi, esztétikai és más eszmékkel szolgálja a társadalmat és létrehozza a társadalom számára a megfelelő politikai, jogi és egyéb intézményeket« (33—34. old.).

De az állam viszonya az alaphoz ezután a kapitalista és a szocialista fejlődésnél, mint láttuk, másképpen alakul. A polgári állam főfeladata az, hogy a politikai-jogi viszonyokat »összhangba hozza a már meglevő polgári gazdasági viszonyokkal«. Emellett ugyan különböző gazdaságpolitikai rendszabályokkal, védővámokkal és másokkal, tevékenyen hozzájárul a kapitalista alap további kialakulásához és megerősödéséhez is. De ennek fejlődése *döntően* a polgári forradalom után is spontánul, öntudatlanul, az emberek akaratáról

⁶ U. o. 142. old.

⁷ A SzK(b)P története. (Szikra), 1950. 109. old.

⁸ U. o. 161. old.

függetlenül megy végbe. A monopolkapitalizmust nem az állami beavatkozás hozta létre a szabadversenyen alapuló kapitalizmusból, hanem a kapitalista alap ösztönös-elementáris fejlődése. És a kapitalista alap ösztönös-elementáris fejlődése maga után vonta a felépítmény megváltozását is. Amikor az alap felöltötte a monopolkapitalizmus formáját, ennek hatására a politikai-jogi és ideológiai formák eltelítődtek reakciós tartalommal. A kapitalista fejlődésnél a felépítmény visszahat ugyan az alapra, de a fejlődést döntően mindvégig az alap határozza meg.

A szocialista fejlődésnél azonban az állam, a proletárdiktatúra főfeladata az, hogy »új, szocialista gazdaságot építsen«, hogy tehát *öntudatos* tevékenységével megteremtse a hiányzó szocialista alapot. A szovjet fejlődésben az első lépés itt abban állott, hogy a proletárdiktatúra állama társadalmi tulajdonba vette a nagyipari termelési eszközöket, amelyek, mint a kapitalizmus legfejlettebb formái, annyiban a szocialista viszonyok kész formáinak tekinthetők, hogy pusztá köztulajdonba vételük által a kapitalista rend formáiból a szocialista rend formáivá alakíthatók át. A szocializált nagyipar lett azután a szocialista alap első építőköve és meghatározott értelemben sarkköve is.

Oroszországban azonban az ipar fejletlen volt, és világosan megmutatkozott, hogy »az elmaradt ipar alapján a Szovjethatalom sokáig nem tarthatja magát«. ⁹ A következő feladat tehát a Szovjetunió iparosításában állott, amelyet Sztálin elvtárs az egyetlen helyes kísérletnek tekintett arra, hogy »a gazdaságilag elmaradott Oroszország szovjet felépítménye alá megépítsük a valóban reális, a mai viszonyaink között egyedül lehetséges technikai-termelési alapot«. ¹⁰

A további fejlődést, melynek technikai előfeltételeit a kapitalizmustól átvett nagyipar biztosította, mindenki ismeri. A proletárdiktatúra állama az iparban valóban megteremtette az új technikai-termelési alapot, majd erre támaszkodva keresztülvitte a mezőgazdaság gépesítését és kollektívizálását. S ezzel kiépítette a szovjettársadalom szocialista felépítménye alá a szocialista alapot, mely a fejlődés kezdetén még »nem, vagy alig volt meg«.

Természetes, hogy az egész folyamat az alap és a felépítmény kölcsönhatása mellett játszódott le, attól kezdve, hogy a kapitalista ipar szocializálása lerakta a szocialista alap első építőkövét. Nemcsak a felépítmény hatott az alapra, hanem az alap is hatást gyakorolt a felépítményre. Az alap kiszélesítésével a proletárdiktatúra állama is erősödött, a szovjet emberek tudata szocialista irányban átalakult, a marxizmus-leninizmus feldolgozta a tapasztalatokat, amelyeket a szocialista építés nyújtott s ezekkel gazdagodott. A felépítmény pedig, amely az alap hatására erősödött, az alap kiépítését ennek következtében még erőteljesebben folytathatta.

De a szocialista alapot, mely a fejlődés kezdetén még »nem vagy alig volt meg«, ha a szocializált nagyipar sarkkövére támaszkodva is, öntudatos

⁹ Sztálin: A leninizmus kérdései, id. kiad. 443. old.

¹⁰ Sztálin: Művei V. k. (Szikra,) 1951. 53. old.

tevékenységével mégis a felépítmény hozta létre, mely kezdettől fogva készen állott. A szocialista alapot a proletárdiktatúra állama hozta létre, amelyet a Bolsevik Párt vezetett, az a Párt, amelyet viszont a marxizmus-leninizmus ideológiája irányított. Ha tehát az alap hatott a felépítményre, ez itt csak visszahatás volt, amivel szemben a felépítmény az alapra, ennek kiépítésével, döntő hatást gyakorolt. Az erő, mely a fejlődést *meghatározta*, a kölcsönhatás mellett nem az alap, hanem a felépítmény volt.

Itt tehát a felépítmény az állam és az ideológia és mögöttük a Párt egészen más szerepet játszanak, mint a kapitalista fejlődésnél. A felépítmény, miután létrejött, mindig »hatalmas cselekvő erővé válik, tevékenyen hozzájárul alapjának kialakulásához, megerősödéséhez« (7. old.). Az a hozzájárulás azonban, amelyet a szocialista felépítmény nyújt alapja kialakulásához, egészen más természetű, mint az, amellyel a kapitalista fejlődésnél találkozunk. A szocialista építésnél a tevékeny hozzájárulás alkotó tevékenységbe megy át. Itt a felépítmény, az ideológia, az állam és a Párt döntő szerepet játszanak, mert az alapot, egészen vagy majdnem egészen, *közvetlenül* a felépítmény hozza létre.

Persze, a szocialista alap kiépítésével az összefüggés is megváltozik. Sztálin elvtárs 1934-ben, a Bolsevik Párt XVII. kongresszusán azt mondta: »A tények azt mutatják, hogy a szocialista társadalom alapját a Szovjetunióban már kiépítettük és most már csak az van hátra, hogy ezt felépítményekkel koronázzuk meg.«¹¹ A meghatározó erő ettől kezdve az alap lett. Az alapan végbement változások következtében eltűntek a kizsákmányoló osztályok. A felépítményben ezt a Sztálini Alkotmány tükrözte vissza, amely »abból indul ki, hogy a társadalomban nincsenek többé ellentétes osztályok.«¹² Az alapból eltűntek a kistulajdoni formák is. A felépítmény ezt abban a folyamatban tükrözi vissza, amely a kapitalista tudatmaradványok gyökeres kiküszöbölésére irányul. A szocialista alap kiépülésével tehát »megszűnt a kapitalista alapon nyugvó felépítmény és létrejött az új felépítmény, mely megfelel a szocialista alapnak.«

Még sokat lehetne és kellene is azokról az új tudományos értékekről beszélni, amelyekkel Sztálin elvtárs nyelvtudományi cikkei a dialektikus és történelmi materializmust gazdagították. Lehetne és kellene arról beszélni, hogy Sztálin elvtárs, aki nem szokta önmagát ismételtetni, egy dolgot állhatatosan és következetesen ismételtet és megismételt nyelvtudományi cikkeiben is. A cikksorozat utolsó soraiban újra elhangzik az óvó figyelmeztetés: »A marxizmus nem ismer el megváltoztathatatlan következtetéseket és tételeket, amelyek minden korra és időszakra kötelezők. A marxizmus mindennemű dogmatizmus ellensége.« (Mell. 10-11. old.) Lehetne és kellene arról beszélni, hogy hogyan újul meg a marxizmus folyamatosan, miközben lényegét változatlanul megtartja. De előadásom keretei a dolog természeténél fogva szűkreszabottak.

¹¹ Sztálin: A leninizmus kérdései, id. kiad. 415. old.

¹² U. o. 610. old.

Befejezésül arra a legfőbb következtetésre szeretnék utalni, amelyet nekünk, magyaroknak nagy tanítómesterünk, Sztálin elvtárs gondolataiból le kell vonnunk. Ma Magyarországon a szocialista alap megteremtése a soronlevő feladat. Hallottuk Sztálin elvtárs tanítását a felépítményről, amely »hatalmas cselekvő erő« és láttuk, hogy a szocialista felépítmény, a Párt és az állam, hogyan teremtette meg a Szovjetunióban, a marxizmus-leninizmus útmutatása mellett és Sztálin elvtárs vezetése alatt a szocialista alapot. A szocialista felépítményt mi is létrehoztuk. Készen áll Magyarországon a proletárdiktatúra erős, népi demokratikus állama és készen áll a hatalmas Párt, amelyet a marxizmus-leninizmus elmélete, Sztálin elvtárs tanítása vezet. Legyünk hát azon, hogy államunk még erősebb, Pártunk még hatalmasabb, elméleti tudásunk még gazdagabb legyen. Erősítsük szocialista felépítményünket, tegyük minél hatalmasabb cselekvőerővé, hogy minél gyorsabban, minél teljesebben és minél szilárdabban megteremthesse nemzeti életünk szocialista alapját.